

УДК 811.111 = 115 : 811.161.2

ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПОЕЗІЇ ДЖ. Г. БАЙРОНА ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

Наталія Чендей

*Ужгородський національний університет
вул. Університетська, 14, Ужгород, 88000, Україна
n.chendey@ukr.net*

У статті висвітлено дослідження когнітивної природи метафори як базової одиниці картини світу автора та способів її представлення в оригінальній поезії Байрона та її українських перекладах. Автор здійснив спробу продемонструвати, що метафора є частиною індивідуальної концептуальної системи поета, створеної його художньою уявою й втіленою за допомогою особливо підібраних мовних засобів, які зазнають нової художньої інтерпретації в цільовому тексті. Пропонований підхід до контрастивного аналізу флористичних метафор уможливує встановлення не лише спільного простору їхньої концептуалізації, але й визначення специфіки модифікації авторських метафор.

Ключові слова: метафора, метафорична картина світу, способи переосмислення, індивідуальна концептуальна система автора.

Посилена увага лінгвістів до контрастивного вивчення різних мов пояснюється намаганням розкрити їхню сутність й особливості функціонування, виявити їхні спільні й відмінні риси, проаналізувати специфіку відтворення мовних картин світу. Особливо виразно розбіжності у зіставлених мовах проявляються на фоні переносних метафоричних значень, що яскраво засвідчують своєрідність мовних картин світу в просторі різномовних поетичних текстів (джерел міжкультурної інформації), оскільки метафора виступає інструментом первинної когнітивної функції свідомості, що забезпечує образне мислення й формування концептуальних метафоричних уявлень (Nikonova, 2005). При цьому природне середовище відіграє важливу роль у формуванні образних стереотипів сприйняття та осмислення дійсності, крізь які етнос “бачить” світ. Вони належать до тієї частини національно-мовних картин світу, яка виступає носієм і виразником етнічно зумовлених нюансів світовідчуття, осмислення та оцінки світу (Holubovs'ka, 2003, p. 61).

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, необхідністю докладнішого опису картини світу, один з фрагментів якого представлений сукупністю метафоричних концептів, а з іншого, – недостатнім вивченням останніх як структурно-сміслових утворень, що мають переважно універсальний характер, але різняться в окремих мовах засобами їхньої вербальної презентації та способами переосмислення.

Метою цієї статті є дослідження фрагменту метафоричної картини світу, представленого флористичними метафорами в оригінальній поезії Дж. Г. Байрона та її українських перекладах Д. Паламарчука й В. Богуславської.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: виявлення ролі метафоризації у формуванні поетичної картини світу автора та встановлення способів утворення й переосмислення флористичних метафор в оригінальній поезії Байрона та її українських перекладах.

Базовими для сучасних лінгвокогнітивних студій є поняття **концептуальна картина світу** (далі – ККС) і **мовна картина світу** (далі – МКС). Основною одиницею ККС є концепт – “оперативна, змістова одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи, всієї картини, що відображається в психіці людини” (Kubrjakova, 1997, p. 90). Засвоєна людиною інформація зберігається в комірках-концептах, які вважаються одиницями зберігання знання про навколишній або уявний світ. У такому розумінні ККС є не сукупністю правил уживання мовних виразів і не енциклопедичними знаннями про світ, а системою взаємопов’язаних різновидів інформації, що відображає пізнавальний досвід індивіда на різних рівнях і етапах засвоєння й осмислення навколишньої дійсності.

На думку З. Д. Попової, якщо в нашій свідомості інформація міститься в концептах, то в мові вона закодована за допомогою метафор. Адже “опис минулого, того, що безповоротно пішло з наших відчуттів, – взагалі уявлення про світ, – метафоричні” (Popova, 1995, p. 20). Низка універсальних когнітивних схем відображається в одиницях природної мови і, зокрема, в метафорах, оскільки “кожна метафора – це маленька деталь, малопомітне скельце у величезній мозаїці, але цей образ – це реалізація наявних у суспільній свідомості моделей. Метафоричне дзеркало відображає не реальний стан дій, а його сприйняття в національній свідомості” (Ches, 2000, p. 21). Відповідно, у метафорі відображається знання про світ: це особливий когнітивний процес, що відтворює моделювання світу і творення його картин. При спробі інтерпретувати МКС образи того чи іншого поняття, що містяться в метафорі, ніби “пропускаються” крізь мовний матеріал, створюючи окремі метафоричні поля, даючи підґрунтя для нового різновиду мислення, в основі якого лежать когнітивні процеси концептуалізації. Така здатність когнітивної метафори дає підставу виділити в системі світів ще одну її складову – **метафоричну картину світу**. Доцільність її виокремлення пояснюється тим, що за аналогією до МКС і ККС термін “метафорична картина світу” містить інформацію про складні концептуальні структури авторської свідомості, які актуалізуються за допомогою метафоричних схем, що є втіленням індивідуального світосприйняття.

Для контрастивної лінгвістики принципово важливим є питання концептуалізації світу мовою, зокрема за допомогою окремих значень слів. Свого часу Р. Ладо, один із основоположників контрастивної лінгвістики, справедливо зауважив: “Існує ілюзія, нібито значення однакові у всіх мовах, і мови відрізняються тільки формою вираження цих значень. Насправді ж, значення, в яких класифікується наш досвід, є культурно детермінованими, тому вони суттєво варіюються від культури до культури” (Lado, 1989, p. 45). Більше того, варіюються не тільки значення і склад лексики, але й усе, що з ними пов’язане. Специфіка варіювання складає левову частку специфіки мовної і, відповідно, метафоричної КС, адже остання містить не тільки спільні з МК моделі бачення світу, але й особливості мислення певної етнокультурної спільноти. Інакше кажучи, метафора – це своєрідна “картина світу”, різна в окремо взятих народів у різні історичні періоди. Сказане дозволяє нам зробити висновок про те, що метафорична КС є не лише фрагментом мовної, але й **етнічної картини світу**. Етнічна КС, виступаючи фрагментом концептуальної і мовної КС, включає етнічні стереотипи й настанови, портрети й автопортрети (уявлення про себе як про етнос і про інші етноси), можливі асоціації, пов’язані з конкретними етносами, фонові знання й культурні

концепти, що фіксуються в ментальному і мовному полях етносу (А. Вежицька, І. О. Голубовська, О. В. Тищенко).

На основі проведеного зіставно-типологічного вивчення обраних англійських та українських поетичних текстів доходимо висновку, що в них виділяються чотири спільні метафоричні поля *EARTH/ЗЕМЛЯ*, *AIR/ПОВІТРЯ*, *WATER/ВОДА* й *FIRE/ВОГОНЬ*, які в сукупності метафоричних мереж структурують метафоричну картину світу автора. Однак, в англійській та українській поетичній традиції сформувалися національно-специфічні засоби представлення метафоричних смислів, що пояснює семантичні та функціональні відмінності метафоричних концептів у зіставлюваних мовах. До того ж, попри подібність фільтрів різномовних метафор, тобто ознак порівняння, які лежать в основі метафоричного переносу, конотативне освоєння наслідків метафоричного процесу не завжди збігається. Звідси спостерігаємо наявність асоціативно-емотивних лакун, що “свідчить про різну дію емоційно-оцінного компонента національних мовних свідомостей і вказує на суб’єктивність оцінки у сприйнятті тим чи іншим етносом об’єктів матеріального світу” (Holubovs'ka, 2003, p. 67).

Оскільки ми розглядаємо англійські поетичні тексти Дж. Г. Байрона та їхні українські переклади як самостійні твори, то це дає можливість встановити не тільки подібність у структуруванні метафоричних полів, але й виявити відмінності у наповненні метафоричних мереж, зумовлених різницею мовних структур і етнокультурних традицій кодування образної інформації.

Метафори *флористичної мережі* складають важливий фрагмент метафоричної КС в оригінальних текстах Байрона і в українських перекладах. Проте в просторі українських текстів спостерігається розширення індивідуальних смислів флористичної метафорики, особливо “підвищується” роль фітоморфних метафор. Натомість деякі англійські метафоричні комплекси, зокрема МК DEATH IS A WHITE ROSE, зовсім не реконструюються в перекладах, що пояснюється відсутністю асоціації між концептами царин джерела й мети в українській традиції.

Концепт КВІТКА знаходить своє відображення в метафоризації кохання через механізм звуження концептуального змісту базового метафоричного концепту (далі – БМК) КОХАННЯ Є РОСЛИНА: “*Зів’ялились кохання квіти*” (Вугон, 2004, р. 93). У цьому випадку метафорична концептуалізація квітки актуалізує смисл втраченого почуття, водночас уможлиблює реконструкцію пори цвітіння не лише в природі, але й в житті людини. Не випадково в англійських текстах з коханням найчастіше ототожнюється троянда (ROSE): “*The roses of Love glad the garden of life*” (Вугон, 1979, р. 43), тобто ця квітка маніфестує значення молодості й вроди, що асоціюється з жіночим началом. Крім того, ТРОЯНДА імпліцитно позначає непридатність до самостійного життя, адже в українських текстах їх “*заглушує ліс кропиви й будяків*”, а в англійських – “*плекає отруйна роса*” – “*nurtur'd 'mid weeds dropping pestilent dew*”. Однак, згубним для почуття є не тільки недбале ставлення, радше фатальним для нього є час (TIME): “*Time crops the leaves with unmerciful knife*” (Вугон, 1979, р. 43). У цьому випадку актуалізується антропоморфний переосмислений метафоричний концепт (далі – ПМК) TIME IS A KILLER через механізм ускладнення концептуального змісту БМК TIME IS A LIVING BEING, що виражає значення безпорадності, фатальної неминучості й створює метафоричний образ недовговічності не тільки кохання, а й життя загалом.

Якщо ТРОЯНДА в українських текстах “проекується” на кохання, то в оригіналах ця квітка безпосередньо асоціюється зі смертю завдяки наявності МК LIFE IS A ROSE: “*the woe that lurks beneath, Like roses o'er a sepulcher*” (Вугон, 1979, р. 132). Принагідно зауважимо, що

цьому випадку має значення колір квітки, оскільки образ смерті в англійських текстах створює біла троянда, залучаючи механізм конкретизації: “*if Mirth could flush Its rose of whiteness*” (Вуґон, 1979, р. 147). Метафорична концептуалізація білої троянди (WHITE ROSE) допомагає автору випукло відтворити абстрактне поняття (DEATH), вказати на його всепоглинаюче начало, перед яким безсила краса і молодість. Однак у ліриці Байрона реконструюється бінарний досліджуваному МК метафоричний комплекс, спрямований на експлікацію життєдайного начала квітки. Так, МК LIFE IS A ROSE найкраще розкриває свої комбінаторні смисли у вірші “*Oh! Snatched Away in Beauty’s Bloom*”, в якому маніфестується властивість троянди до регенерації: “*But on thy turf shall roses rear Their leaves, the earliest of the year*” (Вуґон, 1979, р. 166). У перекладі В. Богуславська замінює “*roses rear their leaves*” [“троянди розпускають листя”] на “троянд розкриваються вуста” (Вуґон, 2004, р. 10), тобто перекладач наділяє квітку антропоморфними характеристиками з метою експлікації її “одухотвореного” начала. До слова, в українських поетичних текстах прийом антропоморфізації рослин дуже поширений. Зокрема, метафоризація, побудована за принципом переносу значення у межах парадигми “людина” – “рослина”, представляє запозичений із фольклору ПМК ДІВЧИНА Є КВІТКА. Зауважимо, що в англійських текстах цей метафоричний комплекс актуалізується значно рідше, натомість українські перекладачі часто вносять його у побудову метафоричної картини, розширюючи БМК ЛЮДИНА Є РОСЛИНА. Яскравим прикладом у цьому плані виступає ПМК ДІВЧИНА Є ПАГІН, який реконструюється із генетивної метафоричної конструкції: “*Та дівчина була Останнім пагоном значного роду*” (Вуґон, 1982, р. 109). Наведена переосмислена антропоморфна метафора репрезентує одну з концептуальних основ української національної традиції, пов’язану з уявленням про жінку як продовжувачку роду.

Концепт TREE (ДЕРЕВО) утворює зону джерела низки МК, спрямованих на експлікацію не тільки абстрактних понять (POWER/СИЛА, LIFE/ЖИТТЯ й LOVE/КОХАННЯ), але й є прикладом антропоморфізації рослини в українських поетичних текстах (ЛЮДИНА Є ДЕРЕВО). Відзначимо, що для англійського поета не має значення вид дерева, це свого роду узагальнений образ: “*In the wide waste there still is a tree*” [11, с. 203], спрямований на актуалізацію смислу можливості життя в пустелі через асоціативні характеристики концепту-фітоніму (LIFE IS A TREE). Натомість в українській МКС такими комбінаціями смислів наділений особливий вид дерева – ДУБ, яким Д. Паламарчук замінює “звичайне дерево” у Байрона (ЖИТТЯ Є ДУБ): “*Дуб росте в проваллі на дні*” (Вуґон, 1982, р. 106). Зауважимо, що така заміна через механізм звуження не є випадковою, а цілком відповідає традиційному уявленню українців про дуб як символ міцності й здоров’я, до того ж це дерево українці асоціюють із життєвою мудрістю.

Для українського тексту взагалі характерне ототожнення рослинного й людського начал: “*Як грецький дуб кого затис, Той і задуб отам*” (Вуґон, 1982, р. 81). На переносне вживання дерева у вірші вказує означення “грецький”, тобто стає очевидним, що мова йде про грецького воїна, силу якого В. Богуславська порівнює з дубом. Інакше кажучи, персоніфікація дерева інтерпретується як розширення антропоморфного МК ЛЮДИНА Є ДЕРЕВО, на основі якої в українських поетичних текстах реалізуються переосмислені метафори: ДІВЧИНА Є ДЕРЕВО та ДІВЧИНА Є ВЕРБА. “*Але й в грозу плакучим листям Схилялась наді мною ти*” (Вуґон, 1982, р. 104) – у генетичній метафоричній конструкції ПМК ДІВЧИНА Є ДЕРЕВО втілено в атрибутивному словосполученні “плакуче листя”. Метафорична трансформація значень у межах парадигми “людина” – “рослина” спрямована на антропоморфізацію природи з метою створення особливої поетичної картини єдності людини з всесвітом. ПМК

ДІВЧИНА Є ВЕРБА набуває в українських текстах важливого значення, оскільки це дерево не просто асоціюється із жіночим началом, але й експлікує значення гнучкості, вміння до-лати життєві труднощі: “Була ти ніжною вербою, Що в бурю гнеться” (Вурон, 1982, р. 103). “Верба, що в бурю гнеться” несе значення не лише протистояння дерева стихії, радше на перший план виступає мотив постійної боротьби, що складає зміст життя.

Фітоморфізація абстрактних понять в українській традиції головно пов’язана з переосмисленою метафорою КОХАННЯ Є ДЕРЕВО, за допомогою якої реалізується поетичний образ почуття, що асоціюється з деревом, а людина з його гілками: “Кохання деревцем гінким Обом нам зав’язало світ” (Вурон, 2004, р. 26). Допоміжний МК цієї моделі ЛЮБОВ Є ЛИСТЯ, що реконструюється з генетичної метафоричної конструкції “Бо листям любов опадає” (Вурон, 2004, р. 23) експлікує значення скороминучості щасливих митей, які залишаються лише спогадами.

Підсумовуючи, зазначимо, що в англійських і в українських поетичних текстах реконструюються базові метафоричні концепти, які в сукупності дають чітке уявлення про представлення авторської метафоричної картини світу. Втім, попри подібність у структуруванні метафоричних образів у зіставлених мовах, їхня повна тотожність неможлива, оскільки семантика й функціонування метафоричних концептів обумовлюється етнокультурними особливостями кодування метафоричних смислів.

Перспективним вважаємо проведення комплексного зіставного аналізу метафоричної системи в оригінальній поезії Байрона та її українських перекладах з метою цілісного представлення метафоричної картини світу автора.

References

- Byron, G. (1979). *Selections From Byron. Lyrical Verse*. Moscow: Progress Publishers.
- Byron, G. G. (1982). *Liryka (Lyrics)*. (D. Palamarchuk, Trans.) Kyiv: Dnipro.
- Byron, G. G. (2004). *Tvory (Works)*. (V. Bohuslavs'ka, Trans.) Kyiv: Dux i Litera.
- Ches, N. V. (2000). *Funkcionirovanie metaforicheskikh konceptual'nyh sistem v tekstah sovremennoj anglojazychnoj prozy (na materiale hudozhestvennoj literatury): avtoref. diss. ...kand. filol. nauk : 10.02.04 "Germanskije jazyki" (Functioning of metaphorical conceptual systems in the texts of Modern English prose (based on fiction))*. Moscow.
- Holubovs'ka, I. O. (2003). Metaforyko-symvolichni ipostasi zoonimiv u ramkax frahmenta movnoyi kartyny svitu (Metaphoric and symbolic facets of zoonyms within a fragment of a linguistic world view). *Movoznavstvo*, 6, pp. 61–68.
- Kubrjakova, E. S. (Ed.). (1997). *Kratkij Slovar' Kognitivnyh Terminov (Coincise Dictionary of Cognitive Terms)*. Moscow: Izd-vo Mosk. gos. un-ta.
- Lado, R. (1989). Lingvistika poverh granic kul'tur (Linguistics beyond culture borders). In *Novoe v Zarubezhnoj Lingvistike: Kontrastivnaja Lingvistika* (Vol. XXV, pp. 32–62). Moscow: Progress.
- Nikonova, V. (2005). Individual'no-avtors'ki metafory yak zasib obraznoho modelyuvannya svitu ta problemy perekladu (Individual author's metaphors as a means of image modelling and translation problems). *Problemy Zistavnoyi Semantyky*, 7, pp. 419–425.
- Pimenova, M. V. (2006). Kody kul'tury i principy konceptualizacii mira. In *Studia Linguistica Cognitiva. Jazyk i Poznanie: Metodologicheskie Problemy i Perspektivy (Language and Cognition: Methodological Problems and Prospects)* (Vol. 1, pp. 172–186). Moscow: Gnosis.

- Popova, I. (1995). Metafora i metonimija v semanticheskom osveshhenii (Metaphor and metonymy in semantic perspective). *Nachalo*(3), pp. 17–25.
- Tyshhenko, O. V. (2000). *Obryadova Semantyka u Slov'yans'komu Movnomu Prostoru (Ritual Semantics in Slavonic Language Space)*. Kyiv: Vyd. centr KDLU.
- Wierzbicka, A. (1992). Universal Human Concepts in Culture – Specific Configurations . In A. Wierzbicka, *Semantics, Culture and Cognition* (pp. 12–54). N.Y. ; Oxford: Oxford University Press.

THE PECULIARITIES OF THE METAPHORICAL WORLDVIEW OF BYRON'S POETRY AND ITS UKRAINIAN TRANSLATIONS

Natalia Chendey

*Uzhhorod National University
14, Universytetska St., Uzhhorod, 88000, Ukraine
n.chendey@ukr.net*

The paper deals with the cognitive nature of metaphor and the modes of its elaboration in Byron's poetry and its Ukrainian translations. It is important to distinguish the way we conceive metaphorically from the way a poet expresses such thoughts in his language. General conceptual metaphors are not the unique creation of individual poets, but are rather part of the way members of a culture conceptualize their experience. Poets, as members of their cultures, naturally make use of these basic conceptual metaphors to communicate with their audience. In addition to elaborating conventional metaphor, a poet goes beyond the normal use of conventional metaphor in order to point out and call into question the boundaries of our everyday metaphorical understanding of important concepts. An attempt has been made to prove that any literary text reflects the author's individual conceptual system, created by his artistic imagination and embodied with purposefully selected language means. The ways of actualization of basic metaphors and the main cognitive mechanisms of creating individual metaphorical concepts in Byron's poetry and its Ukrainian translations have been defined. Being a preferable language means in a precise poetic text, metaphor brings to the fore the importance of studying the modes of its elaboration and translation which reveal the author's individual choice of image presentation. Whenever a novel metaphor is created and transmitted by an image, it undoubtedly appeals to emotions and text perception. Therefore, the image has a special status, "intermediate" between the verbal and nonverbal aspects of metaphorical expression. It has also been emphasized that poetry represents a certain artistic space in which metaphors undergo modifications and turn into complex poetic images. Thus, metaphor is justly considered to be a core element in the author's individual conceptual system and style.

Keywords: metaphor, metaphoric worldview, modes of elaboration, author's individual conceptual system.